

ANTON TOMAŽ LINHART IN NJEGOVO ZGODOVINSKO DELO*

Fran Zwitter

Življenjsko delo Antona Tomaža Linharta je bilo zelo mnogostransko. Za poznejše rodove je on predvsem prvi slovenski zgodovinar in prvi slovenski dramatik. Ne smemo pa prezreti, da je bil on aktiven tudi na drugih področjih. Zelo značilna je že njegova življenjska pot, ki je v glavnem pojasnjena, čeprav naše znanje ni brez vrzeli. Rojen je bil v Radovljici kot sin iz moravskega mesteca Ivančice priseljenega nogavičarja in radovljiškega meščana Vencoslava Linharta in Terezije roj. Kunstl iz stare radovljiške rodbine, začel hoditi v šolo pač v domačem kraju in bil nato do 1773 dijak jezuitske gimnazije v Ljubljani, 1776 do 1778 v cistercijanskem samostanu v Stični, nato izstopil iz samostana in študiral dve leti na Dunaju upravne vede verjetno kot privatist, 1780 se je vrnil v Ljubljano, urejeval 1781—1783 škofijski arhiv pri škofu Herbersteinu, se sprl z njim in postal za tri leta protokolista na ljubljanskem okrožju, bil nato med 1786 in 1792 okrožni šolski komisar, 1791 nekaj časa tudi tajnik deželnih stanov, 1792 je pa postal tajnik gubernija in vršil to funkcijo do svoje smrti 14. julija 1795.¹ S funkcijami, ki jih je vršil, je deloma v zvezi Linhartovo organizacijsko delo, ki ima trajen pomen. Linhart si je kot okrožni šolski komisar mnogo prizadeval za razvoj obveznega osnovnega šolstva, ki je bilo v principu uvedeno komaj dobro desetletje prej, in število elementarnih šol v njegovem okrožju se je v štirih letih dvignilo od 9 na 36.² Linhart ima največ zaslug za ustanovitev licejske knjižnice, ki je nastala predvsem iz knjižničnih fondov razpuščenih samostanov leta 1791 na podlagi njegovega sedemletnega prizadevanja in pred-

* Predavanje na Linhartovi proslavi Slovenske akademije znanosti in umetnosti in Zgodovinskega društva za Slovenijo dne 6. decembra 1956.

¹ Fr. Koblar v SBL I, 664—672 in A. Gspan, Prispevek h genealogiji in biografiji Antona Tomaža Linharta, SR V—VII, 1954, 289—297.

² V. Schmidt, A. Linhart kot okrožni šolski nadzornik. ZČ VIII, 1954, 143 do 154.

stavlja začetek današnje Narodne in univerzitetne knjižnice. Izrečena je bila tudi domneva, da je bil Linhart avtor znamenite spomenice kranjskega deželno-stanovskega odbora iz leta 1787 o obnovi ukinjenega filozofskega študija in razširjenju ljubljanskega visokega šolstva sploh.³

Kar se tiče Linhartovega odnosa do velikih problemov njegove dobe, nam je najbolj jasno vprašanje njegovega svetovnega nazora. Vsaj od časa, ko se je vrnil z Dunaja, če ne že od trenutka, ko je zapustil samostan, je bil Linhart ne le nasprotnik menihov, ampak tudi izrazit prosvetljenec, kar je izpovedal v govoru na prvi seji obnovljene Academiae operosorum 5. aprila 1781. Nazor, ki ga je v osnovi izpovedal že v *Über die Nutzbarkeit der natürlichen Philosophie v Blumen aus Krain*, 1781, je v bistvu deizem 18. stoletja: po božjem »prvem sunku« se svet razvija dalje po zakonih narode in človeka in niso potrebna in resnična nikaka božja poseganja in razodetje religije več; za mnenje, da bi bil ateist⁴ pa ni prave podlage. Bil je skoro gotovo član kake prostoizidarske lože in njegova smrt brez cerkvenih zakramentov je bila pač vzrok, da so bili tedaj prepovedani vsi izrazi žalovanja za njim in nagrobni spomenik. —

Linharta se včasih označuje kot prvega avstroslavista, predstavnika nazora, ki ga je za njim uveljavljal Kopitar. V resnici izpovedujejo prve Linhartove objave privzgojeno dinastično miselnost, ki se ji pozneje pridruži še navdušenje za Jožefa II., izraženo posebno 1781 v sklepnih besedah govora na Akademiji: »Saj imamo svobodo mišljenja in Jožefa na prestolu.« Iz poznejše dobe takih izjav nimamo več, Linhart izraža v pisemih nezadovoljnost zaradi cenzure in tujcev, ki jedo naš kruh, drugačnih oporišč za spremembo njegovega mnenja iz jožefinske dobe nimamo. Mnenje o Linhartovem avstroslavizmu pa se opira na predgovor 2. zvezka njegovega Poskusa zgodovine, ki je bil napisan v prvem letu vlade Leopolda II. in kjer vsebuje tekst prvotnega cenzuri predloženega rokopisa za poudarjanjem pomembnosti Slovanov sploh sledeči pasus, ki ga naj navedem v prevodu: »Premalo so pa bili, kakor mislim, pozorni na to, da so med narodi avstrijske monarhije Slovani po številu in moči najmočnejši; da bi se morala, če bi bila v vedi o državi navada imenovati vsoto zedinjenih sil, na katerih sloni veličina dotične države, po največji homogeni sili, Avstrija prav tako imenovati slovanska država kakor Rusija. Da se prepričamo o tem, je

³ Za ti dve vprašanji A. T. Linhart, Zbrano delo I, uredil A. Gspan, 1950, in tam navedena literatura.

⁴ A. T. Linhart, Zbrano delo I, str. 558.

treba le potovati s pogledom od Jadranskega morja preko Notranje Avstrije, Ogrske, priključenih kraljestev — s pogledom na stran proti vzhodu — preko Galicije in Lodomerije, preko Šlezije, Moravske, Češke, prešteti nato milijone Slovanov in presoditi, kaj so za Avstrijo in kaj morejo biti! Velika ideja, vredna filozofa na prestolu, pridržana Leopoldu II., ki je v prvem letu svoje modre vlade tehtal vrednost svojih narodov. Zborovanja ilirskega naroda v Temešvaru in na novo ustanovljena ilirska dvorna pisarna na Dunaju bodo ostali značilna epoha v slovanski zgodovini. V tem oziru bi morala imeti popolna zgodovina notranje avstrijskih Slovanov odločno tudi pomen za avstrijskega državnika. Jaz hočem s svojim Poskusom vršiti preddela za onega učenjaka, ki jo bo nekoč podal.⁵ V istem letu je Linhart v svoji spomenici za kranjske stanovce, ki je zelo anticentralistična, poudarjal tudi, da ima Kranjska svoj poseben jezik in ljudstvo posebnega izvora. V tem času se je pokazalo, da je jožefinski centralizem privedel skoraj do revolucije na Ogrskem, zato režim popušča, svoje zahteve pa postavljajo Madžari, Ogrski Srbi in stanovci raznih dežel; pri Madžarih in celo pri germaniziranem češkem plemstvu je to gibanje združeno s pospeševanjem narodnega jezika. Zato mislim, da ima Linhart tu v določeni politični situaciji pred očmi preureditev avstrijske države, pri kateri bi prišli Slovani bolj do veljave. V njegovem tekstu je cenzura črtala ves pasus od vzklika, kaj bi Slovani mogli postati za Avstrijo, nadomestil ga je v tisku le skromen stavek: »Zdi se, da uvaja ilirska dvorna pisarna na Dunaju za Ogrske Slované, ki jim je pravzaprav namenjena, značilno epoho.« A tudi ta dvorna pisarna je bila le sredstvo izigravanja Srbov proti Madžarom s strani Dunaja, in ko je to nalogo opravila, je bila že 1792 ukinjena. Vendar pa ta prvotni Linhartov tekst dokazuje, da je njegov smisel političen in da je imel Kollár, ki je znal družiti svoj kulturni panslavizem s politično lojalnostjo do avstrijskega režima, prav, ko je razlikoval med tem Linhartovim mnenjem in med »plemenito skromnim mišljenjem in izražanjem« Kopitarja, ki je pričakoval od Avstrije le nekaj podpore slovenskim kulturnim težnjam.

Vprašanje Linhartovega odnosa do francoske revolucije in do demokracije je treba ločiti od vprašanja njegovega svetovnega nazora, saj je znano, da so se po začetku revolucije prosvetljenci v Evropi ločili v njene pristaše in njene nasprotnike. Direktnih virov za Linhartovo stališče do francoske revolucije vsaj doslej ne poznamo. On ni napisal ničesar proti revoluciji, medtem ko imamo iz te dobe nekaj

⁵ Fr. Zwitter, Prva koncepcija slovenske zgodovine, GMS XX, 1939, str. 364.

spisov protirevolucionarne propagande celo v slovenščini. Na drugi strani je bil on v odločilnih letih 1792—1795 tajnik gubernija, iz česar bi se dalo domnevati, da vsaj oblastem ni bil sumljiv. Malo verjetno je pa seveda, da bi on svoje eventualne simpatije za revolucijo izrazil v javnosti ali v pisni obliki. Kar se tiče njegovih prijateljev, imamo le za Kuralta poročilo iz leta 1793, ki ga označuje za pristaša konstitucije, in Kuralt je bil pozneje vse do svoje smrti 1845 žrtev političnih persekucij; a Kuralt je živel tedaj v Lvovu.⁶ Indirektne vire za Linhartovo stališče imamo iz let 1789—1791, ko so bile pri nas v ospredju zanimanja jožefinske reforme in njihova delna ukinitve v času Leopolda II., medtem ko je bil interes za francosko revolucijo še v ozadju. V tem času je Linhart napisal svoji slovenski drami, kjer je več protifevdalnih in protinemških osti, in drugi zvezek svojega Poskusa zgodovine, kjer ugotavlja zatiranje kranjskih Slovanov, njihov odpor proti vojaški konskripciji in njihovo nespravljivo sovraštvo do zemljiških gospodov, ki jih smatrajo za svoje zatiralce. Na drugi strani je pa Linhart napisal v dobi Leopolda II. za kranjske stanovne spomenice o stanovskih svoboščinah, ki ima deloma izrazito fevdalno tendenco, in spomenico o davčni in urbarialni regulaciji, ki je imela verjetno podoben značaj. To dejstvo se razlaga ali s tem, da Linhart vendar ni bil brezkompromisen revolucionar (Fr. Kidrič), ali s tem, da je bilo delo naročeno in ni toliko izraz Linhartovega osebnega mišljenja (France Koblar), ali pa s tem, da se je hotel kriti v dobi naraščajoče reakcije (A. Gspan).⁷ Na vsaki od teh razlag utegne biti nekaj resnice, mislim pa, da je treba upoštevati predvsem, da so ti teksti nastali v prehodnem razdobju Leopolda II., ki je zelo komplicirano, in da je kompliciran tudi tekst spomenice kranjskih stanov, kjer so združene v celoto zelo različne misli; spomenici bi zaslužili posebno študijo, ki je doslej še nimamo. V zvezi z vprašanjem, kakšen je bil odnos med Linhartovim osebnim naziranjem in med njegovim službenim položajem, je zanimivo vprašanje o odnosu med njim kot okrožnim šolskim komisarjem in med germanizatoričnimi tendencami jožefinske politike, o čemer je razpravljal Vl. Schmidt; tudi iz uradnega dokumenta je razviden Linhartov odpor proti tej politiki, obenem pa tudi popuščanje podrejenega uradnika, ni pa pojasnjeno, če se je to popuščanje izražalo le v dopisu nadrejeni oblasti ali tudi v konkretnem delu na terenu.⁸

⁶ Fr. Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, str. 384; Pirjevec v *SBL I*, 591—593; M. Remeš, *Abbé Martin Kuralt*, *ZMS XIV*, 1912, 1—80.

⁷ Fr. Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, str. 349; Fr. Koblar, *SBL I*, str. 670; A. Gspan v *Zgodovini slovenskega slovstva I*, Ljubljana 1956, str. 389.

⁸ Vl. Schmidt, *n. o. m.*, str. 149—151, 152—154.

Glavni pomen Linhartovega življenjskega dela je pa vendar na področju kulturnega ustvarjanja. Znano je, da predstavlja v tem oziru zanj prelomnico nekako leto 1781, ko je opustil svoje načrte, da bi se razvil kot nemško-kranjski pesnik, in ko ga je Zois pridobil za svoj krožek slovenskih narodnih preroditeljev. Pohlinaov krožek meniške stranke in tudi krožek slovenskih janzenistov bi ga pač nikdar ne mogla pridobiti. Ožjo Linhartovo družbo pa so predstavljali prosvetljeni meščani in izobraženci. V Linhartovi kulturni tvornosti pa moremo razlikovati dve veji. Njegovi slovenski drami predstavljata le kulminacijo njegovega slovenskega literarnega dela, ki obsega tudi ljudsko prosveto, prevajanje in mentorstvo. Pri Linhartu-zgodovinarju ne smemo pozabiti na njegov interes za arheologijo in slovansko filologijo. Prepuščajoč njegovo Talijo bolj kompetentnim tolmačem, naj spregovorim nekaj besed o tem, kaj pomeni njegova Klio.

Linhartov v nemščini napisani »Poskus zgodovine Kranjske in ostalih Južnih Slovanov Avstrije« (oziroma v drugem zvezku »... ostalih dežel Južnih Slovanov Avstrije«) iz 1788 in 1791 ni važen samo za razvoj slovenske historiografije. Njegov pomen je mogoče določiti samo, če ga včlenimo v sliko zgodovinskega razvoja njegovih problemov in kombiniramo analizo dela samega z ugotovitvami o zgodovini nekaterih problemov, ki so se z njimi največ bavili naši literarni zgodovinarji, posebno pokojni profesor France Kidrič.⁹

Srednjeveški viri uporabljajo za Slovence izraz Karantanci, in sicer tja do 13. stoletja. Oblast tujih vladajočih razredov in razpad Karantanije na teritorije, poznejše dežele, sta povzročila, da je ta termin izginil. Izvenkranjski Slovenci označujejo sebe izključno kot Slovence, svoj jezik kot slovenski, izraz, ki seveda izhaja iz imena, s katerim so vsi Slovani označevali sebe. Na Kranjskem se pa uveljavi tudi izraz Kranjec, kranjski jezik itd. Ta razlika seveda ne izhaja iz kakega naziranja o različnosti jezika, ampak iz preprostega dejstva, da je bila na Kranjskem ogromna večina prebivalstva slovenska in zato smisel besede »kranjski jezik« nedvoumen, medtem ko je bil drugod le del prebivalstva slovenski, zato oznake po deželi niso prihajale v poštev za jezik in se je zadržalo staro ime za Slovane. Besede »Slovenec«, »slovenski« so pa do začetka 19. stoletja tudi edini termini, s katerimi se v slovenščini označuje celokupnost Slovanov in njihovih

⁹ Fr. Kidrič, Razvojna linija slovenskega preporeda v prvih razdobjih, RDHV V—VI, 1950, 42—119; Dobrovský in slovenski prepored njegove dobe, RZD 7, hist. ods. 1, 1950; Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti, 1929—1938.

jezikov. Tej terminologiji v slovenščini ustreza tudi terminologija v drugih jezikih: v nemščini se govori o »krainerische Sprache«, besede Winde, Windische, windisch se uporabljajo za izvenkranjske, včasih tudi za kranjske Slovence, morejo pa pomeniti tudi vse Slovane, ki se za njihov jezik uporablja tudi izraz Sclavonische Sprache, bolj učen je izraz Slaven, v latinščini se uporabljajo podobno izrazi Carniolus, Vindus ali S(c)lavus.

Spoznanje o sorodnosti slovanskih govorov že v srednjem veku ni bilo stvar kake posebne filološke izobrazbe, ampak samo vprašanje obzorja; zato nas ne preseneča, če se že v srednjem veku slovenske pokrajine označujejo kot Sclavonia ali slično, če se hoče reči, da v njih živi slovansko ljudstvo.¹⁰ Ta dejstva že za nekatere srednjeveške pisce, še mnogo manj pa za poznejše slovanske humaniste niso le hladna konstatacija. S ponosom se govori o prostranosti slovanskega sveta, o slovanskih alfabetih, o določbi Karla IV. o princih, ki se naj uče slovanskih jezikov, obenem se pa na nekritičen način in poslužujoč se raznih etimologij proglašajo razna stara ljudstva za Slovane, govori se o avtohtonizmu Slovanov na Balkanu, o bratih Čehu, Lehu in Mehu, o privilegiju Aleksandra Velikega Slovanom in o sv. Hieronimu kot izumitelju glagolice. Med Slovenci izjavlja že v 15. stoletju Matevž Pečahar, da je Carnioliae genitus, natio mea zlava est, v 16. stoletju najdemo to slovansko zavest, obenem pa tudi nekritični avtohtonizem pri Trubarju, Dalmatinu in posebno Bohoriču, oboje pa ne preneha niti v protireformacijski dobi niti v dobi preroda, ko je živel Linhart. Nas pa zanima tu drugo vprašanje: ali so imeli vsaj slovenski protestanti zavest slovenske skupnosti, slovenske individualnosti? Literarni zgodovinarji navajajo vrsto momentov, ki govore za pozitiven odgovor: Dalmatinovo Biblijo so založili štajerski, koroški in kranjski stanovi, protestantske knjige so uporabljali slovenski protestanti vseh dežel, uporablja se terminologija »slovenska cerkev«, »Slovenci«, »slovenski jezik« tudi v smislu, da se pod njim subsumirajo »Kranjec, Spodnještajerec, Korošec, Kraševce, Istran, Dolenjec ali Bezjak«, včasih tudi »Krovati«, obenem se pa odklanjajo nenavadne in hrvaške besede. Na drugi strani ne smemo prezreti Kidričevega opozorila, da se nihče od njih ni dokopal do točno diferencirajočih terminov, saj uporabljajo termine Slovenec, slovenski in ustrezajoče nemške in latinske izraze tudi za Slovane in Južne Slovane, rabijo tudi izraze Kranjci, kranjski jezik, pa tudi »Krajnci inu Slovenci«, »keršeniki tiga krajnskiga inu slovenskiga jezika«. Ta neodrejenost na teri-

¹⁰ M. Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do 15. stoletja, 1955, str. 189.

toriju, ki ne predstavlja posebne državne tvorbe in nima niti ne tradicije take tvorbe, nas v času, ko moderna filološka veda še ne obstoji, ne more presenetiti; na teritoriju današnjega srbsko-hrvatskega knjižnega jezika se v 16.—18. stoletju v aktih in v knjigah rabijo oznake slovenski, slovinski, ilirski, srbski, hrvatski, pa celo slavonski, dalmatinski, bosanski in liburnijski jezik, deloma v različnih pomenih teh besed. V 17. in v prvi polovici 18. stoletja se terminologija ni spremenila, zdi se pa, da se je okrepila tendenca označevati jezik na Kranjskem kot kranjski, izven Kranjske pa kot slovenski. Važna je pa ugotovitev literarnih zgodovinarjev, da praktična enotnost slovenskega knjižnega jezika, ki v protestantski dobi nedvomno obstoji, prenehava, Prekmurje gre svojo pot, a tudi drugi centri se vse bolj poslužujejo svojega domačega narečja.¹¹ Med slovenskimi pisatelji do druge polovice 18. stoletja ni bilo nobenega zgodovinarja, a neposredni predhodniki Linharta v zgodovinopisju naših dežel, Megiser, Schönleben in Valvasor, niso mogli prav nič vplivati v smislu spoznanja slovenske narodne individualnosti. Megiser in Schönleben sta pod vplivom nemške humanistične historiografije, ki ni prav nič manj tendenčna kakor slovanska. Schönlebnu so Slovani po svojem izvoru pravzaprav Germani, Megiser in Schönleben smatrata za glavne predrimske prebivalce naših krajev Kelte, ki so po njunem mnenju Germani, tako da je predrimska doba naših dežel germanska, Megiserju so se Slovani naselili na Koroškem skupaj z germanskimi Bavarci, Schönlebnu so se ob naselitvi pomešali z germanskimi Karni, po Schönlebnu sta Karantanija in Kranjska, Karantanci in Kranjci dve ločeni deželi in ljudstvi, čeprav priznava, da je bila Kranjska včasih pod nadoblastjo koroških vojvod. Oba poudarjata, da so se slovanski in germanski prebivalci obeh dežel združili v eno ljudstvo. Valvasor je za starejšo dobo skoraj popolnoma odvisen od Schönlebna. Konceptija vseh treh del je teritorialna, Megiserjevo delo je financirano od deželnih stanov, Schönlebnovo in Valvasorjevo posvečeno deželnim stanovom, nositeljem pokrajinskega partikularizma. O kakem pojmu slovenske skupnosti ne more biti govora pri nobenem o njih. Ob vsem tem pomeni za naše vprašanje malo, da ti avtorji poznajo precej dobro obseg slovanskega sveta, da ne govore z antipatijo o Slovanih in da se zanimajo za naš jezik.¹²

V drugi polovici 18. stoletja, v dobi začetka kulturnega narodnega preroda pri mnogih narodih, med njimi tudi pri Slovencih, in v dobi

¹¹ Poleg Kidričeve Zgodovine M. Rupel v Zgodovini slovenskega slovstva, 1956, in za Hrvate in Srbe n.pr. M. Murko, Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslawen, 1927.

¹² F. Kidrič, Razvojna linija ..., in F. Zwitter, Prva konceptija ...

nastajanja modernih filoloških in historičnih ved postaja tradicionalna nejasnost in neopredeljenost pojmov in terminologije vedno bolj nemogoča. Vendar pa nimam vtisa, da bi se v prvem razdobju slovenskega narodnega preroda pred Linhartovim nastopom v tem oziru kaj bistvenega spremenilo. Zdi se, da je imel še najbolj jasno predstavo Popovič, ki je v svojih Untersuchungen vom Meere leta 1750 združil pod pojmom Winden Kranjce, Spodnje Štajerce in Korošce. Za Pohlina je znano, da je bil v svoji Gramatiki 1768 in ostal pozneje na stališču, da se »kranjski jezik« govori le na Kranjskem, na Štajerskem in Koroškem žive Slovenci = Winden, Windische, in da je ostal na tem ekskluzivno kranjskem stališču vse življenje. Drugače je že pri koroškem jezuitu Gutschmannu, ki sicer razlikuje slovenski (windisch) in kranjski jezik, vendar pa izraža že 1770 upanje, da ga bodo razumeli ne le koroški Slovenci, ampak tudi štajerski Slovenci in Kranjci, in ki dobimo pri njegovi polemiki s Pohlinom in pričakovanju slovarja od Kumerdeje vtis, da mu pri teh Kranjcih ne gre za tuj jezik, ki se njega ne tiče, tako da imamo občutek, da si sam ni bil na jasnem o tem vprašanju. Pri zgodnejših tiskih in rokopisih Japlja in Kumerdeje za nas ni važno dejstvo, da svoj jezik označujeta kot kranjski jezik, ker bi mogel imeti ta izraz tudi širši pomen, ampak predvsem to, da nas puščata na nejasnem o tem, na katerem teritoriju se govori jezik, o katerem govorita; med posameznimi redakcijami Kumerdejeve slovnice, ki so vse ostale v rokopisu, so v tem oziru razlike, v začetku ne označuje teritorija, »Vindi« ga pa začno zanimati šele v tretji redakciji, torej v času, ko je že bil v ožjem stiku z Linhartom.¹³ Nejasnost pa vlada tudi pri tujih avtorjih, ki imajo sicer prednost, da se jim pri celotnem pregledu slovanskega sveta Slovani na jugu Nemčije, Slovani Notranje Avstrije, kar bi — z izjemo Koprščine, Beneških Slovencev in Prekmurcev — približno ustrezalo pojmu Slovencev, zde celota pod imenom »die Wenden« »die Winden«, ki pa na drugi strani nekako povezujejo te »Vinde« zaradi položaja v nemškem cesarstvu in podobnosti nemškega imena z Lužiškimi Srbi, kakor je to delal že Popovič (Schlözer, 1771; Taube, 1777). Politične spremembe v tem času so sicer oslabile moč deželnih stanov, glavnih predstavnikov pokrajinskega partikularizma, a to je perspektiva bodočnosti, glavni za naše vprašanje važen trenutni efekt teh reform je dejstvo, da se hoče ob uvažanju obveznega osnovnega šolstva, kjer je bilo slovenskemu jeziku dodeljeno zelo skromno mesto, uvesti 1779 na šolah Slovenske Štajerske

¹³ Prim. Kumerdejeve rokopise v Narodni in univ. knjižnici, rok. 346, 347 in 356 ter tri Japljeve rokopise prav tam, rok. 181, 350 in 354.

Japljev katekizem, da ga pa tam zavračajo, češ da je zaradi jezika za slovenske župnije na Štajerskem neuporabljiv.

Linhart piše 18. avgusta 1784 v pismu o nekem napovedanem delu, da bo našlo navdušene čitatelje, če bo povedalo, »kaj smo mi Kranjci«, iz česar bi se dalo sklepati, da ga je ta problem mučil. Najvažnejše lastno pričevanje o tem, kakšna je centralna teza njegovega Poskusa zgodovine, predstavlja pa napoved izida prvega zvezka v Laibacher Zeitung 17. avgusta 1786, ki je nanjo opozoril A. Gspan in ki se v svojem prvem, načelnem delu v prevodu glasi: »Oni narod, ki živi v južnem delu avstrijskega okrožja med Dravo in Jadranskim morjem, spada k velikemu značilnemu ljudskemu deblu Slovanov, predstavlja pa po svojem jeziku in izvoru le eno in isto ljudsko vejo in ga le slučajno, čeprav zgodovinsko ne čisto točno, dele v Kranjce in Vinde (Wenden), pač zasluži svojo lastno zgodovino. Doslej so nam jo dajali le po kosih in raztreseno v analih dežel, ki v njih živi, nikdar pa v celotni povezanosti njegovih usod in dogodivščin.« Tako odločne in jasne teze, da živi na tem ozemlju en sam narod, in antiteze med nacionalno zgodovino in zgodovino posameznih dežel dotlej ne poznamo.

Linhartov Poskus zgodovine je ostal nedokončan; I. zvezek sega do naselitve Slovanov, t. j. po njegovi koncepciji do 4. stoletja n. e., drugi zvezek do konca vlade Karla Velikega. Linhart je imel namen nadaljevati svojo zgodovino in je zbiral gradivo za to, imel je tudi namen dati popularen slovenski izvleček svojega dela, a oba načrta je prekrizala smrt. Osnovne poteze njegovega dela so že analizirane in morem dati le kratek povzetek o njih.¹⁴ O podrobnostih, kjer bi bilo potrebno še marsikaj razjasniti, tu ne morem govoriti. Že na prvi pogled opazimo, da je Linhart iz svoje zgodovine izločil vse čudežno in nenaravno in predvsem vsak poskus, da bi po vzoru svojih prednikov povezal začetke svoje zgodovine z biblijsko tradicijo. Linhart hoče biti kritičen in pisati po virih; kot vir za rekonstrukcijo razmer pri starih Slovanih mu služi tudi primerjanje njihovih jezikov in etnografije, in to v zelo obsežni meri in prvič v našem zgodovinopisju, saj Valvasor svoje etnografije ni pojmoval historično; Linhart je tu pod vplivom nekaj let prej publicirane knjige Lužičana Antona, ki je bil z njim v pismenih stikih. Kakor sam poudarja, noče periodizirati zgodovine po vladarjih in ne po veri, ampak po narodih, ki so živeli v deželi. Tudi vsebina zgodovine mu niso le politični in verski dogodki, ampak »pot človeštva v tem malem delu Evrope (in kateri del je s tega stališča majhen)«. Zgodovino v nacionalnem okviru in ne le v okviru politič-

¹⁴ Fr. Zwitter, Prva koncepcija...

nih in verskih enot pozna evropska historiografija že od renesanse, vsebinsko koncepcijo zgodovine civilizacije — to je dejansko vsebina Linhartovih citiranih besed — in ne le politične in verske zgodovine je pa uvedel šele Voltaire in v tem je velika novost Linhartovega dela, čeprav je verjetno, da je to misel povzel po Voltairovih nemških naslednikih. Linhart v polemiki proti Gebhardiju brani pravico, pisati zgodovino notranjeavstrijskih Slovanov s tem, da so oni bili dolgo samostojni in da se tudi potem, ko jih je podvrigel Karel Veliki frankovskemu fevdalnemu sistemu, tudi pod njim še svetlikajo značilne poteze stare »vendske« ustave, in da so ohranili v prvotni obliki jezik in običaje, razlikujoče znake vsakega naroda; če jim pa hoče Gebhardi odreči zgodovino zato, ker so zdaj pokorni tujim zakonom in jim vlada vladar, ki ni njihove stare krvi, bi moral Gebhardi izločiti iz svoje zgodovine tudi nekatere druge slovanske narode, ki jih vendar upošteva (predgovor II. zvezka). V resnici je Linhartovo delo vendar nekaka kombinacija teritorialne in nacionalne zgodovine, kakor priča že njegov naslov. V drugem zvezku pa vendar prevlada bolj nacionalni koncept, in sicer ne v smislu naslova, po katerem bi ta zgodovina morala obseči tudi Hrvate in pozneje Ogrske Srbe, ampak v smislu zgodovine »Slovanov na jugu Nemčije«, »notranjeavstrijskih Slovanov«, t. j. Slovencev. Linhartovi etnični nazori so mnogo bolj kritični kakor pa nazori njegovih slovanskih in nemških prednikov. Slovani po izvoru niso Germani in Germani ne Slovani, ampak so oboji z Latinci in Grki vred izšli od istih skupnih prednikov, čeprav misli, da so Slovani in Germani še pozneje tvorili enoto pod imenom Nemati (po Antonu). Ilirci in drugi predrimski prebivalci naših krajev niso Slovani; vendar ima še za Slované Sarmate in misli, da so se vsi Slovani najprej imenovali Srbi; zgrešena je tudi njegova etimologija slovanskega imena. Galce ima sicer še za Germane, vendar iz tega ne izvaja nikakih posebnih konsekvenc. Najbolj važno pa je, da je Linhart spoznal Karantanijo in Karantance kot pojme, ki presegajo okvir kasnejše Koroške in njenih prebivalcev, da je spoznal njihov slovanski značaj in v bistvu pravilno določil dobo neodvisnosti Karantanije. Mnogo si je pa belil glavo s Kranjsko in Kranjci; Kranjce spravlja v zvezo s Sarmatae limigantes, Kranjsko z Marchia Winidorum, postavlja teorije, ki se niso vzdržale, pride pa končno do rezultata, da so Korotanci in Kranjci v bistvu isti Slovani, čeprav se včasih nagiba še k mnenju, da razlikuje med njimi, včasih pa k bolj pravilnemu mnenju, da je Kranjska le del Karantanije. Če so mu kranjski in karantanski Slovani v bistvu isti Slovani, pa na drugi strani ostro razlikuje med karantanskimi in med češkimi, med kranjskimi in med

hrvatskimi Slovani (II, 137,218). Važno je njegovo spoznanje: »Da so se pa te dežele (Kranjska, Koroška in Štajerska) delile, da so se Vendi na Koroškem in na Štajerskem ločili od Vendov na Kranjskem, so bile posledice kasnejše politične ustave.« Za to ugotovitev moremo reči, da je tu historik pokazal narodu njegovo enotnost s tem, da ga je opozoril na njegov izvor. Iz Linhartovih izvajanj je tudi popolnoma jasno, da smatra frankovsko osvojitve za podjarmljenje, da so mu odtlej Slovenci podjarmljeni, da pri njem ni govora o spojitvi z Germani v eno ljudstvo.

Vpliv Linhartove centralne teze se pokaže v tem, da je odslej med vodilnimi slovenskimi preroditelji izginila nejasnost v tem vprašanju. Kumerdej, ki 1773 pričakuje od avstrijske vlade unifikacijo najmanj nekaterih slovanskih jezikov, pride v rokopisu sredi osemdesetih let tako daleč, da imenuje koroške Slovence (Winden) »naše skoraj povsem zveste jezikovne tovariše« in da so mu Hrvati, Kranjci in »Winden« izšli iz enega (ožjega) debla, v predgovoru 1791 mu pa kranjsko-slovanski narod obsega izrečno tudi slovenske Štajerce in Korošce, medtem ko v dveh izvlečkih iz leta 1795 ugotavlja, da se kranjski jezik »govori v tej vojvodini Kranjski, potem deloma v vojvodini Štajerski in Koroški, kjer se imenuje slovenski (die Windische), končno v grofijah Goriški in Gradiščanski« in da piše svojo Kranjsko slovnico »v korist Kranjcev in Slovencev (Winden) v Notranji Avstriji«. Japelj ugotavlja v rokopisu 1799, da ima njegov kranjski jezik »na Kranjskem, Krasu, Vipavi, na Goriškem, v Nemškem Rutu, v Primorju, na Spodnjem Štajerskem, potem v vsem slovenskem distriktu na Štajerskem in na Koroškem prednost pred svojo polsestro »die Windische Sprache«, v drugem rokopisu par let pozneje rabi večkrat formule »lingua Carniolana seu Vindica«, »Carniolicum seu Vindicum«, značaj njegovega zadnjega rokopisa iz 1807 pa dokazuje jasno že prevod njegovega naslova: »Slovanski jezikovni nauk, t. j. popolni pouk o gramatiki kranjskega in slovenskega (Windischen) jezika, kakor se govori, ali bolje, kakor bi se naj govoril na Kranjskem, v avstrijskem Primorju, v grofiji Goriški, na Štajerskem in na Koroškem in kakor ga »lahko razumejo Hrvati, Dalmatinci, Slavonci, Čehi in Rusi«. Obvestilo o Vodnikovem kranjskem slovarju iz 1806 napoveduje, da bo ta zajel »čisto slovansko jezikovno bogastvo narečij vseh Slovanov, ki žive med gornjo Dravo, Savo, Kolpo, Tržaškim zalivom in Sočo«. Pomen Kopitarjeve »Gramatike slovanskega jezika na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem«, ki je izšla 1809 z letnico 1808, torej ni v novosti njene vseslovenske koncepcije, ampak v njeni znanstveni višini. Jezikovna enotnost jedra slovenskega ozemlja je

pri vodilnih preroditeljih že izven diskusije; v letih okrog izida Kopitarjeve Gramatike pridejo v evidenco le še periferna področja, t. j. najprej Beneški Slovenci, potem Prekmurci, istočasno se pa začenja doba Kopitarjevih brezuspešnih prizadevanj, da bi v krog slovenskega jezika pritegnil tudi hrvatske kajkavce.

Linhart pa svoje etnične enote nikakor ne imenuje z imenom, ki je zanjo obveljalo. Na očitek Dobrovskega v pismu Kopitarju 2. avgusta 1810, da je za Slovence beseda »slovenski« včasih genus (t. j. izraz za slovanski) in včasih species (t. j. izraz za njihov jezik sam), bi bil Linhartov odgovor jasen: pri njem pomenijo besede »Slovenec«, »slovenski« le primere splošnega imena za Slovane in njihove jezike, kot specialne izraze pa rabi sinonime »Karantanec«, »karantanski« in »Kranjec«, »kranjski«. Prvega od teh izrazov je on obudil, ni pa bil edini, ki ga je rabil v tem smislu; potrebno bi bilo šele ugotoviti, koliko se ta pojavlja v prvi polovici 19. stoletja, posebno pri Kopitarju. Trajno pa ta iz srednjeveških virov prevzeti izraz kot oznaka za živo narodno enoto ni mogel obveljati. Odločilna terminološka razčiščenja se izvrše vsa v dobi med 1806 in 1812 in obstoje v tem, da se začne v slovenščini izraz »Slovenec«, »slovenski« uporabljati v današnjem smislu besede tudi za kranjske Slovence, da nastane izraz »Slovenija«, da začno preroditelji v tujih jezikih uporabljati izraze »Slowenzen«, »slowenisch«, »Slowenen«, »slowenisch«, »Societas Slovenica« in da se iz češčine uvedeta v slovenščino izraza »Slovan«, »slovanski«; to je bilo delo Vodnika, Kopitarja in Primica.¹⁵ Odslej obstoji Kopitarjeva »jezikovno zedinjena Slovenija« (I. Prijatelj), ki se uveljavi pozneje tudi proti Dajukovemu separatizmu in ilirizmu. Avstrijske oblasti uporabljajo nove izraze le sporadično; v glavnem vztrajajo še pri stari terminologiji, kakor dokazujejo sporadične ugotovitve jezikovnega stanja v predmarčni dobi in tudi še podatki podrejenih oblasti pri Czoernigovi statistiki 1846.¹⁶ Ko so bili pa ti podatki nekaj let pozneje predelani in izdani pri Hainu, Czoernigu, Fickerju in v uradnih publikacijah, se v teh delih pojavljajo Slovenci skoraj povsem v današnjem obsegu kot enota. Vzrok te spremembe seveda ni v prepričevalnosti argumentov, ampak v tem, da je med ugotavljanjem podatkov in njihovo objavo prišlo do revolucije 1848 in slovenskega

¹⁵ Prim. poleg že citiranih del še Fr. Kidrič, Korespondenca Janeza Nepomuka Primca 1808—1813, 1954; Zoisova korespondenca 1808—1809, 1959; Zoisova korespondenca 1809—1810, 1941.

¹⁶ Fr. Zwitter, Prva štajerska narodnostna statistika, ČZN XXXII, 1957; B. Grafenauer, Czörnigova etnografska statistika in njegova metoda, Razprave SAZU I, 1950.

političnega gibanja v njenem času. Odslej avstrijska država pri štetjih in drugod priznava vsaj eksistenco enotnega slovenskega naroda in jezika. Nemška stranka v politični borbi 19. stoletja zaman obuja misel nemških humanistov o »enotnem ljudstvu« vsake od naših dežel brez ozira na jezik. Izrazi »Windische«, »windisch« itd. pa žive še dalje pri preprostem ljudstvu sosednjih nemških krajev, v političnem jeziku pa dobe pejorativen značaj, dokler politični znanstveniki 20. stoletja v svojem prizadevanju, da bi ohranili pod nemško nadoblastjo vsaj še del Slovencev zlasti na Koroškem ne ustvarijo »teorije« o posebnem »vindišarskem« narodu in jeziku.¹⁷

Kot zgodovinar je Linhart odločilno vplival na Vodnika, katerega »Povedanje od slovenskiga jesika« v njegovih »Novicah« 1797—1798 in »Geschichte des Herzogthumes Krain, des Gebietes von Triest und der Grafschaft Görz« (1809) predstavljata za starejšo dobo le izvleček in popularizacijo Linhartovih nazorov. Njegova slovenska koncepcija odslej ni več izginila. Treba je pa priznati, da je bilo pri Slovencih v 19. stoletju še zelo mnogo nekritičnega avtohtonizma in zelo mnogo podajanja zgodovine po deželah in po letnicah vladanja posameznih vladarjev. Linhartova kritična in vseslovenska koncepcija se je uveljavila šele v drugi polovici 19. stoletja. Voltairova zgodovina civilizacije je pa predhodnica gospodarske in socialne zgodovine 19. stoletja in v tem smislu smemo reči, da predstavljajo Linhartova etnografska razglabljanja prvi znak tendenc, ki so se pri nas začele krepko uveljavljati šele sto let po njegovi smrti.

Bilo bi zelo napačno, če bi hoteli pojmovati slovenski narodni prerod kot proces reševanja določenih znanstvenih vprašanj. Popolnoma jasno je, da gre tu za globok družbeni proces, ki ga more pojasniti le celotni družbeni razvoj, jasno je tudi, da se je narodni prerod v določeni fazi moral izraziti v politični borbi, če je hotel obveljati. A če tudi vse to suponiramo in se pri prikazu omejimo na raziskavanje preroda kot kulturnega gibanja, nam je jasno, da bi nobena globoka znanstvena misel ne imela učinka, če bi je ne spremljala dinamika kulturnega, pri nas posebno literarnega ustvarjanja. Kljub temu pa predstavlja razčiščevanje določenih znanstvenih vprašanj integralni sestavni del narodnega preroda. V tem procesu razčiščevanja smo imeli Slovenci v prvih fazah preroda dva velika znanstvenika, Linharta in Kopitarja, in dva velika teksta, Linhartov Poskus zgodovine in Kopitarjevo Gramatiko. Linhart je bil prvi od obeh, bil je v 18. stoletju edini znanstvenik slovenskega preroda in v tem je njegov pomen.

¹⁷ L. Ude, Teorija o »vindišarjih« »Windische«, Celovec 1956.